

Änewiň taryhy barada kitap

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Änewiň taryhy barada kitap ÄNEWIŇ TARYHY BARADA KITAP

- «Siwilizasiýanyň bosagasyndaky Merkezi Aziýa obasy. Änewde (Türkmenistan) geçirilen gazuw-agtaryş işleri» ady bilen ABŞ-da çykan kitap barada

Oguz han Türkmen eýýamynyň ırkı döwürleriniň ýadygärlikleri baradaky maglumatlar R.Pampelliniň ýolbaşçylygyndaky amerikan ekspedisiýasynyň geçiren gazuw-agtaryş işlerinden we olaryň netijeleri düýpli ylmy iş hökmünde çap edileninden soñ giňden ýaýrap başlady. Bu ylmy barlaglaryň maglumatlary dünýä ylmy için Merkezi Aziýanyň eneolitik ýadygärliklerini öwrenmegiň esasy çeşmesine öwrüldi.

Töwerek-daşdaky tebihy howa şertleriniň üýtgemeginiň Merkezi Aziýanyň siwilizasiýalarynyň ösüşine eden täsiri geçen asyryň ylmy-barlagçylary tarapyndan öwrenilipdir. 1903-nji ýylда R.Pampelli daş-töweregi gurşap alýan tebigat bilen ekerançylyk medeniýetiniň gatnaşyklary baradaky nazarýeti barlamak mümkünçiligini alýar. Ol gurakçylyk hadysasynyň kemelmeginiň netijesinde siwilizasiýa ösüpdir diýen çaklamany öñe sürýär. Merkezi Aziýanyň tozap ýatan gumluklaryndaky köp sanly harabalyklarda Rafael Pampelli şol çaklamanyň subutnamasyny tapýar. Onuň Änewde geçirilen gazuw-agtaryş işleri oturymly ýerleriň – obalaryň üzňüsiz üýtgäp durýan daş-töweregiň täsiýetiniň çäklerinde ösendigi baradaky çaklamany öñe sürdi. Onuň işi bu ugurdan Gordon Çaýldyň we Toýnbiniň belli işlerine garanda has özbolmuşly häsiýete eýedir.

Köpetdagyn demirgazyk eteklerindw oturymly ekerançylyk medeniýetiniň dörändiginiň aýdyň subutnamalarynyň biri hem Änew obasynda ulanylan çig kerpijiň galyndylarynda taptylan galla ösumlikleriniň gabyklary we gylçyklarydyr. Oguz türkmenleriniň ata-babalary bu ýerde diňe däne ekinlerini ekipdirler. Şol tapyndylar içgin öwrenilende, olaryň bugday

üçin häsiýetlidigi aýan edildi. Şol bugdaý bolsa indi «ak bugdaý» ady bilen bellidir.

Ak bugdaý biziň ata-babalarymyzyň eken gadymy ekinleriniň biridir, ol gadymy Türkmenistanyň gazaply toprak-howa şertleriniň täsiri bilen emele gelipdir. Saparmyrat Türkmenbaşy «Ruhnamada» bu barada:

«Taryhy maglumatlar maňa ak bugdaýyň ilkinji watanyň Türkmenistandygyny düşündirdi. Bäs müň ýyl mundan ozal Änewiň düzüğinde ýetişdirilen ak bugdaýyň tohumy tapylan bolsa, biz «Türkmenistan – ak bugdaýyň Watany!» diýip arkaýyn aýdyp bileris» diýip, belläp geçýär.

Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Taryh instituty tarapyndan «R.Pampelli we Türkmenistanda arheologiýa ylmynyň ösüşi» ady bilen geçirilen konferensiýa gatnaşanlara Ýüzlenmesinde Saparmyrat Türkmenbaşy şeýle belledi:

«Änewiň töwereginde tapylan gadymy bugdaý dänesi hakda ýatlanymda, men Rafael Pampelliniň ekspedisiýasynyň jemlerini göz öñünde tutupdym. Hüt amerikan alymy iñňän gadymy döwürde, eneolit we bürünç eýýamında, Günorta Türkmenistanda, Köpetdagyň etek zolagynda «Änew medeniýeti» diýip atlandyrylyan oturymly-ekerançylyk medeniýetiniň dowam edendigine şayatlyk edýän Änew gazuw-agtaryş işleriniň netijelerini ilkinji bolup ylmy dolanyşyga girizdi».

XX asyryň 80-90-njy ýyllarynda Türkmenistanda ABŞ-nyň öz açыşlary bilen belli bolan alymlary işlediler. Olar: Miçigan uniuwersitetiniň professory Robert Breýwud, Pensilwaniýa uniwersitetiniň professory Jon Olsen, Massaçusets ştatydaky Ueslin kollejinden doktor Filipp Kol, Garward uniwersitetiniň professory Karl Lamberg-Karłowskiý, Pensilwaniýa ştatynyň Döwlet uniwersitetiniň arheologiýa we antropologiyá muzeýiniň Merkezi Azuýanyň arheologiýasyny öwrenmek maksatnamasynyň direktory doktor, professor Fredrik Hibert dagylardyr. Bu alymlaryň işleriniň netijeleri dürli neşirlerde çap edildi. Täze eneolit ýadygärlikleriň açylmagy we olaryň ylmy taýdan

yzygiderli barlanylmaň XX asyryň ortalaryna degişlidir. Olaryň netijeleri köp sanly neşirlerde öz beýanyny tapdy. Soňky 10 ýylyň dowamynda Änewiň arheologiki ýadygärliklerinde amerikaly alym Fredrik Hibert gazuw-agtaryş işlerini geçirdi. Ol 90-njy ýyllaryň başlarynda Türkmenistanda ylmy-okuw werzişkärligini geçdi we bu ýerde işlän arheologiýa ekspedisiýasynyň birnäçesine gatnaşdy.

2003-nji ýylда Filadelfiýada, Pensilwaniýa uniwersitetiniň arheologiýa we antropologiýa muzeýiniň F.T.Hibertiň ýolbaşçylygyndaky awtorlar toparynyň Rafael Pampelliniň ýadygärligine bagışlanan «Siwilizasiýanyň bosagasyndaky Merkezi Aziýa obasy. Änewde (Türkmenistan) gazuw-agtaryş işleri» atly kitaby çapdan çykdy.

F.Hibert R.Pampelliniň ýolbaşçylygynda geçirilen arheologiýa ekspedisiýasynyň başlanmagynyň 100 ýyllygyna bagışlanan ylmy konferensiýada eden dokladında şeýle belledi:

«1907-nji ýylда R.Pampelliniň amerikan ekspedisiýasynyň agzasy E.Hettingtonyň Merkezi Aziýada howa ýagdaýynyň üýtgemegini ilatyň göçüp-gonmagynyň we siwilizasiýasynyň ösmeginiň çeşmesi hökmünde öwrenen pursatyndan bări köp ýyl geçdi. Emma şondan bări Merkezi Aziýanyň iñňän gadymy tebigatyny öwrenmek meselesi açyklygyna galýar. Iñňän gadymy gatlaklarda ýuze çykarylan ösümlük galyndylary, gynansak-da, bizi doly möçberli maglumatlar bilen üpjün edip bilmeýär. Merkezi Aziýada oba hojalygynyň ýaňy döräp ugran obalarynyň köpelip, şäherleriň peýda bolup başlan döwründe howa ýagdaýynyň oýnan roly we onuň üýtgemego jikme-jik öwrenilmegini talap edýär. Şunda bir zady bellemeli, ol-da R.Pampelli bilen W.M.Dewisiň Köpetdagyn eteklerindäki derýalaryň akar ugurlaryny üýtgedendikleri we şol ýerdäki topragyň guraklyga sezewar bolandygy baradaky çaklamalarynyň biziň Änewde geçiren barlaglarymyzyň dowamynda käbir derejede tassyk bolmagydyr. Topragy öwrenmek barada gazanylan täze üstünlikler Merkezi Aziýada ekerançylyk medeniýeti bilen howanyň üýtgemeginiň arasyndaky gatnaşyklarda oňat düşünmäge bize mümkünçilik berýär».

Şu zatlaryň ählisi F.Hibertiň ýolbaşçylygyndaky awtorlar toparynyň täze kitabynda öz beýanyny tapypdyr. Ol bu işinde soňky ýyllarda Änewde geçirilen ylmy barlaglaryň netijelerini peýdalanypdyr.

Kitap Robert Daýsonyň girişi bilen başlanýar we ol 14 bapdan, goşundylardan ybarat bolup, suratlar bilen hem oñat bezelipdir.

Kitapda barlag geçirilýän sebitiň gysgaça geografik häsiýetnamasy berilýär. Merkezi Aziýada siwilizasiýanyň gelip çykyş nazarýetine, Merkezi Aziýanyň oturymly ýerleriniň taryhyna garalýar, ol dört döwre bölünip, şolaryň her birine häsiýetnama berilýär. Olar Jeýtun (b.e.önü 4500-4000 ý.); Namazga-1 Änew (b.e.önü 3500-3100 ý.) döwürleridir. Şeýle hem kitapda general A.W.Komarowyň geçiriren gazuw-agtaryş işlerinden başlap, Günorta Türkmenistan arheologik toplumlaýyn ekspedisiýasynyň işlerine çenli Demirgazyk Änewde geçirilen barlaglaryň taryhy beýan edilipdir. Kitap radipkarbon seneler bilen üpjün edilipdir.

Altynjy bapda Demirgazyk Änewiň küýzegärçilik hünärmənligi häsiýetlendirilýär, oña takmyny senenama berilýär. Änew medeniýetini ilkinji barlaýjylar köp reňkli nagyş salnan gap-gaçlar Änewiň ilitatynyň küýzegärçiliginiň esasy ösus ugry bolman, başga ýurtlardan getirilen diýip hasap edillpdirlər. Emma bu ýadygärlikleri ylmy taýdan barlaýjylar (B.A.Kuftin, W.M.Masson, I.N.Hlopin, W.I.Sarianidi) täze arheologik maglumatlar esasynda Änewiň köp sanly nagışlarynyň ýerli däp-dessurlar bilen ýakyn aragatnaşykda bolandygyny subut etdiler. Şol eýýamda küýzegärçilik sungaty kämilleşip, has rowaçlanyp ösüp başlaýar. Ozaly bilenem küýzegärçiliğinė görünüşleri mese-mälim artýar. Yöne iň esasy zat hem nagışlaryň görünüşleri köpelyär, bularyň özeni bolsa şondan öňki geçen döwrün däp-dessuryna baryp syrygýar.

Çylşyrymly nagışlaryň we sazlaşykly äheňleriň gerim almagy şeýle özgerişlikleriň bolandygyna şaýatlyk edýär. Salnan nagışlarda geometrik, ösümlük, haýwanpisint şekiller bar.

Kitapda Änewiň demirgazygyndaky baýyrlykda ýuze çykarylan mazarda merhumyň jaýlanyşy, Demirgazyk Änewde ösümlikleriň

ulanylyşy hakda gürrüň berilýär. Demirgazyk Änewiň topragynyň mikroskopik seljerişi getirilýär, şeýle hem mal bakylyşy, aw awlanyşy we haýwanlaryň eldekileşdirilişiniň taryhy hakda maglumatlar getirilýär.

Kitabyň soňky babynda Demirgazyk Änewiň oturymly ösüşine garalýar.

Türkmenistanda F.T.Hibert tarapyndan geçirilen arheologiyá barlaglarynyň radiokarbon derñewlerini ulanýan täze senenama esasynda medeni we taryhy öwrülişik gazanyldy. Änew obasyndan toplanan paleobotanik maglumatlarda Köpetdagыň düzüklerinde ösüp oturan tokaýlaryň kem-kemden azalandygy görkezilýär. Änewde geçirilen gazuw-agtaryş işleriniň arheologik subutnamalary Köpetdagыň ownuk, hakykatda möwsümleýin akan derýalarynyň uly möçberli suwaryş işleri üçin ulanylyp bilinmändigini tassyklaýar.

Sözümüzü jemläp aýtsak, F.T.Hibert dünýä ylmynyň gazananlaryna esaslanyp, «Siwilizasiýanyň bosagasyndaky Merkezi Aziýa obasy. Änewde (Türkmenistan) geçirilen gazuw-agtaryş işleri» atly kitapda Änew baýyrlyklarynda geçirilen ähli barlaglarynyň jemini jemleyär we olary seljerip geçýär.

Bu kitap ~ iňňän gadymy oturymly ekerançylyk medeniýetiniň ojagy hökmünde Türkmenistanyň tutan ornunyň näderejede uly bolandygynyň täze şaýatnamasydyr.

Nurgözel BÄŞIMOWA,

Ejegül MYRADOWA.

turkmenistan_2003 Taryhy makalalar